

48 Ft

Ladányi Mihályt, noha életében is számos megbecsülő és néhány hűlesen méltató írás jelent meg róla, halála után értékeltek igazán költői rangjához illően. Korai halála után e tanulmány szerzőjének gondozásában jelennek meg posztumusz verses *Begyűzések a családi írtólba* címmel, és napvilágot látott egy kéziratos verseskötetnek fakszimile kiadása is. Ez az írás az első, nagyobb létezetű pályakép Ladányi Mihályról, akinek költészetét a hazai szocialista kísérlet előtörténetének legfontosabb költői sűrítvénye. Az előtörténet költője így üzen a jelenkornak:

„Nem foghatnak kétszer
ugyanazon folyóba.”

SIMOR ANDRÁS

Ladányi Mihály

PÁLYAKÉP AZ ELŐTÖRTÉNET KÖLTŐJÉRŐL

Z-füzetek/52

SIMOR ANDRÁS

Ladányi Mihály

PÁLYAKÉP AZ ELŐTÖRTÉNET KÖLTŐJÉRŐL

BUDAPEST

Z-füzetek/52

**A sorozatot szerkeszti
SIMOR ANDRÁS**

**Fedélterv és tipográfia
JORDÁN GUSZTÁV**

© Simor András, 1994

Ladányi Mihályt, noha életében is számos megbecsülő és néhány hitelesen méltató írás jelent meg róla, halála után értékelték igazán költői rangjához illően. Korai halála után e tanulmány szerzőjének gondozásában jelentek meg posztumusz versei *Bejegyzések a családi bibliába* címmel, és napvilágot látott egy kézírásos verseskönyvének faksimile kiadása is. Ez az írás az első, nagyobb lélegzetű pályakép Ladányi Mihályról, akinek költészete a hazai szocialista kísérlet előtörténetének legfontosabb költői sűrítőmánya. Az előtörténet költője így üzen a jelenkornak:

„Nem fojthatnak kétszer
ugyanazon folyóba.”

Letölthető:

[\[PDF formátumban \]](#) [\[EPUB formátumban \]](#)

Ladányi Mihályt, noha életében is számos megbecsülő és néhány hitelesen méltató írás jelent meg róla, halála után értékelték igazán költői rangjához illően, nagy költőnek, a marxi értelmezésű szocializmus énekesének, ellenzéki kommunista lírikusnak nevezve. ^[1] Ugyanakkor megszólaltak a (haragját „lányduzzodássá” békítők, a Ladányit mindenáron a második vonalra tuszkolni óhajtók is. ^[2]

Költői rangját életműve védi a támadások ellen, versei ellenállnak a torzításoknak, akárcsak József Attila költészete. 1986-ban bekövetkezett korai halála után megjelentek posztumusz versei, és napvilágot látott egy kézíratos verseskönyvének faksimile kiadása is. Átfogó elemzés azonban költői pályájáról, amely a hazai szocialista kísérlet előtörténetének legfontosabb lírai sűrítőmánya, nem készült.

I.

Ladányi Mihály 1934. december 12-én született Dévaványán. Apja cipész, bőrdíszműves, cipőfelsőrész-készítő volt, „de jó ács és kőműves is”. ^[3] A mesterségek iránti vonzalmat tőle öröklí. Anyja pásztorcsaládból származott, házassága után az otthon dolgozó vidéki asszonyok életét élte. Keserű-ironikusán emlékezik rájuk:

*Születésem körül nem volt hiba.
Anyám, szegény, ha volt mit ennie,
apám, szegény, ha volt mit innia,
nem panaszkodtak semmire.*

*Szerénység a szegények, öröme.
(Öt faggatom)*

Egyébként ritkán ír szüleiről, első kötetében inkább ridegpásztor nagyapját emlegeti. 1959-iben jelenik meg ez a kötet, *Az út kezdete* címmel, de költői indulása az ötvenes évek elejére tehető, majd az 1958-as *Tűz-táncban* mint az antológia egyik

meghatározó költője válik ismertté. [4]

A *Tűz-tánc* költői egyéni alkatuknak megfelelően más-más módon, de líraileg átélten egy korszerű szocializmuskép felvázolásával feleltek 1956 után a kor kihívására. Bóka László éppen ezt tartja a gyűjtemény legfőbb újdonságának, és az antológiát az *Auróra*hoz és a *Holnap*hoz hasonlítja. [5] A *Tűz-tánc* költői számára a hazai példakép magától értetődően József Attila volt, a külföldiek közül Majakovszkij, Brecht és az akkoriban végre magyarul is megismerhető Federico García Lorca. Ne feledjük: a *Tűz-tánc* elleni első irodalmi támadások a gyűjtemény avantgarde voltát kifogásolták.

A hatvanas évekre egyértelművé vált, hogy az irodalompolitika nem kedveli a „tűz-táncosok”-at, akiknek egy része az irodalompolitika sugallatát követő irodalmárok, kritikusok szerint nem tudott együtt haladni a „fejlődéssel, melyben a párt politikája egy nemzet társadalma által megértett politika lett”. [6]

1961-ben éppen a *Tűz-tánc* címadó költője, Garai Gábor veti fel, és éppen Ladányi második kötetről szóló írásában, hogy bizonyos kritikai és „légköri” megnyilvánulások „az utóbbi egy-két évben hajlamosak voltak vitatható formában vitathatatlanul szocialista tartalmakat hordozó műveket olykor sokkal szigorúbban megítélni, mint kísérletektől tartózkodó »szolid« formát öltött, ám igencsak szőrmentiben, rózsaszínűen állást foglaló alkotásokat”. [7] Részletesebb elemzés feladata volna kimutatni, hogyan próbálták a „tűz-táncosok” egyikét-másikat manipulálni, „hivatalos költő”-vé alakítani (tegyük hozzá, hogy végül is mindegyik esetben sikertelenül!), illetve hogyan léptek fel mások ellen kizsorítással, rendőrségi zaklatással, szilenciummal. Ezúttal a legfontosabb és mindennél többet mondó tényekre szorítkozom: az irodalompolitika egészen 1988-ig, a második *Tűz-tánc* [8] megjelenéséig megakadályozta, hogy a baloldali nemzedék együtt, közös antológiában jelentkezzék. Az 1988-as gyűjtemény előszava „szétszóródásra hajlamos (vagy inkább kényszerülő?) »tűz-táncosok«-ról” szól, igen óvatos megfogalmazásban. [9] Ma már könnyebb egyértelműen fogalmazni: a „tűz-táncosok”-at a jobboldali irodalompolitika és az irodalompolitika jobboldaliságát ügyesen kihasználó irodalmi élet kényszerítette magányos farkas létre.

Korántsem közismert dologról van szó. Az 1957-től 1989-ig tartó időszak irodalompolitikája gyanúsnak találta a napi politikai irányvonalakkal és elvárásokkal elégedetlen, kritikus baloldaliságot. Ennek ellenére a *Tűz-tánc, harminc év múltán (1958-1988)* válogatás szerzői harminc év alatt 295 könyvet publikáltak. Ezek önálló, gyűjteményes és válogatott verses könyvek, műfordításkötetek, önálló és gyűjteményes fordításkötetek, regények, elbeszéléskötetek, tanulmányok, antológiák hazai és külföldi költőktől, interjú-, illetve riportkönyvek. A regényfordításokat, elbeszéléskötetfordításokat, irodalomtörténeti forráskiadványokat a fenti szám nem tartalmazza.

Sajátos kizsorítósi, mondhatja erre a kétkedő, pedig a kizsorítósi szó a 295 kötet ellenére is helytálló. Ezek a könyvek igen sokszor éppen a magányos farkasok küzdőképessége folytán jelentek meg, és legtöbbször hallgatás vagy fanyalgás vette körül őket. Az irodalompolitika nem engedte, hogy a marxi értelmezésű szocializmusnak elkötelezett költők, írók együttese súlyt kapjon az irodalmi életben. „Lesz-e nemzedéki szakadék a hitvalló baloldal politikai lírájában?” – kérdezi az 1988-as *Tűz-tánc* előszavában Jovánovics Miklós. Groteszk helyzet, de ki kell mondani, hogy az 1989-ig tartó időszak kulturális politikája mindent elkövetett annak érdekében, hogy ez a nemzedéki szakadék létre jöhessen.

Ladányi pályáját ez a helyzet is meghatározza, bár magánya mélyebb társadalmi okokban gyökeredzik. De a nyaka köré vörös sálat tekerő, szemüveges fiatal költő,

Tóth Márton ridegpásztor nagyapa unokája erről még keveset sejt. Az a kamaszköltő él benne, aki úgy kapaszkodott a művészetbe, „mint fanatikus szerzetes a szép kőszent lábaiba”.^[10] Költői készülődése időszakából legtöbbet nagykőrösi éveiről tudunk, amikor az 1952/53-as tanévben a gimnázium épületében működő szakérettségis tanfolyam hallgatója volt.^[11] Egyik ott írt zsenyéjében írja meg azt is, hogy apja „kicsi, egyszerű ember volt”, kinek „híg bánatában feloldódott / a szirupos nyomor.” Dévaványáról oda, Nagykőrösre küldi első irodalmi vallomásait is, például a következőket írja 1953-ban: „Ady verseiben tombol az egoizmus. Ez az ember a társadalmi élet minden megnyilvánulását önmagán keresztül sziporkázza szerte, s mi mindenkor csodálattal nézünk föl rá.”

Az 1952-től 1957-ig írt versek – amelyeket nem vett fel első és második kötetébe, sem a későbbi válogatott és gyűjteményes köteteikbe – azt mutatják, hogy igen tudatosan készült a költői mesterségre. Egyszerre hatottak rá a múlt század második felének lírikusai, elsősorban Reviczky Gyula és Kiss József, illetve a Nyugat költői Vívmányai, Kosztolányi, Tóth Árpád rímtechnikája. A csodált Ady kevésbé érinti meg, felcsendül viszont első korszakának heltais hangja is ezekben a fiatalkori versekben. Figyeljünk fel arra is, hogy József Attila, Radnóti, a kései Babits hangja alig visszhangzik a fiatal Ladányiban, pedig egyik, Székesfehérvárról szintén Nagykőrösre küldött levelében 1953-ban azt írja, hogy József Attila verseit már tízéves korában is olvasgatta. József Attila hatása inkább második kötetében, az *Öklök és tenyereken* érhető nyomon. A József Attila-i képalkotás, a *lírai azonosítás* eszköztárát és módszerét használja, csak hogy nála a külvárost a falu képei személyesítik meg, a gyárak bivalybikák, a dömperek benzin-darazsak. Mélyebb kapcsolódást sejtet az egy cigit elfelező szerelmes vallomása:

*Mi úgy találtunk egymásra,
mint a házra, ki hazaér.
Éhes lelkiinkre süit a Hold,
ez az égi zsíroskenyér.*

(Hold)

A faluról városba került proletár szemével látja a világot. Későbbi versei is őrizni fogják ezt a plebejus látásmódot, hasonlatai, képei magától értetődő természetességgel idézik majd fel gyerekkora falusi világát: „Szavaidat gyúrt sapkaként / itt forgatom a kezemben, Lenin! / Oly esetlenül, / mint öreg zsellér / az esőtől cserzett kalapot.”

Ladányi ugyanis nem a *Munkások* és nem is a *Külvárosi éj, Téli éjszaka, Eszmélet* érett József Attilájának folytatója. Az ő tudatosságába, az utolsó pillanatig, ösztönösség is vegyült, sajátos ösztönösség, azé az emberé, aki vidékről a városba kerülve önként vállalta a szellemi proletársorsot.

Egyetemi tanulmányait nem fejezi be, dolgozik a Szépirodalmi Kiadónak, a *Magyar Nemzet*nek. 1958-ban már a *Szolnok megyei Néplap* munkatársa, egy év múlva Nagyrédén kultúrotthon igazgató, a következő évben képesítés nélküli tanár a Borsod megyei Rudolf-telepen, 1962-ben ismét kultúrotthon igazgató, ezúttal Kazincbarcikán. Harmadik kötetének, a *Mint a madaraknak* megjelenése után, 1963-ban József Attila-díj III. fokozatban részesül.

Nyugtalan kalandozás volna ez?

Az is, de nemcsak az. Egyik régi, kéziratban maradt prózai vallomásában a következőket írja: „... túlságosan lekötött a társadalom különféle bugyraiban való botladozásom, az alpműveltség megszerzésétől a társadalmi életben való – és önérzetemenek megfelelő elhelyezkedésig. Közben rájövök arra is, hogy botladozásaimat javarészt

önérzetem okozta, és ugyanott vagyok ezzel, mint a vándorló paraszti származék a munkaerejével, akit a tizedik gyárban már gyanakvás fogad, pedig eddigi élete a munkában kopott el. Ha ő szimbólum – márpedig az – nem vagyok magam is valami efféle – azzal a tudattal együtt tehát, hogy nem is visszük sokra ...” [12]

A Kádár-korszak legkeményebb bírálata, még hozzá plebejus-baloldali (bírálata ez. A munkában elkopottakat gyanakvás veszi körül, akárcsak költőjüket, Ladányit. Ez a társadalmi háttere Ladányi legendás magányának. Talán ezért talál rá a *Tiszta szívvel* József Attilájára, mintha csupán ezt a „gyönyörűség” verset ismerte volna, mialatt a hazát egy bőröndben hordta magával:

*Most megpihensz, kopott bőrönd, hiszen
sokáig fogtuk egymást szívszorongva,
álmélkodva elfövendő napokra,
mikor a Haza meglát és ízén.*

*Hogy jöjjön ez a kor, édes dalokra
szítottam érte lázbeteg szívem,
ódát írtam hazámhoz ékesen,
pedig te voltál hazám, te kopottka!*

*Őrző szemed két váltás ingemen,
hő kutyaként indultál el velem
a szédítő és kalandos utakra,*

*s vándoroltunk, mert nem volt senki sem
e honban, ki éjjelre befogadna,
csak Pomázon és Pesterzsébeten.*

(Egy bőröndhöz)

„Mindig közel engedtem magamhoz a kutyákat. A keményebb sorsot választottam, pedig – élhettem volna gyönyörűen” – nyilatkozta majd Ladányi a hetvenes évek elején. [13] Tíz évvel hamarabb versben így fogalmazza meg ugyanezt:

*E kintinban
valami furcsa módon
előnt a sors iránt a hála:
hogy nem lehettem finom, elegáns
és egzaltált bajnoka a szavaknak,
hogy a világ izzadt ölébe esve
vérző újakkal kell ma is kiásnom
énekeimet az érdes kövekből.*

(E kintinban)

Kritikusai fölfigyelnek arra, hogy „költészetének hőse van”, és „hogy ez a hős állandó vonásokkal, gesztusokkal felruházott karakter, aki távolságtartás nélkül belerajzolja önmagát is a versbe”. [14]

A hatvanas évek közepétől Budapesten élő, versei honoráriumából tengődő Ladányi, aki 1964-66 között Antal Gábor Fürst Sándor utcai lakásában él, gyakran Tabák András Elek utcai vagy Imre Katalin Pozsonyi úti lakásában írja verseit, ösztönei parancsát követi, amikor elszántan ragaszkodik a költő-proletár élethelyzetéhez, és apjától örökölt fufanggal követi el nyakra-főre különböző stiklijeit, kezdve az

ingyenes áramfogyasztástól a soha meg nem írt könyvtervekre kötött szerződések alapján fölvetett előlegekig. (Segíti ennek az életformának a kialakításában az irodalmi helyzet és a kulturális politika is, soha nem ajánlanak fel neki szinekúra-állást, ösztöndíjat, támogatást.) Ekkor alakul ki a legenda a *csavargó, vagabund, bohóc* Ladányiról. A legenda részben igaz, részben inkább ő maga terjeszti-alakítja: „A csavargás szinte mániám. Néha az egy helyben élés depressziót okoz az embernek ... Amíg nem voltam újra nős, addig azt csináltam, hogy kimentem az Emke-sarokra, s amelyik pályaudvar felé előbb ment villamos, arra felszálltam. A vasúton kiválasztottam magamnak egy olyan helyet, ahol régen voltam, vagy sohasem. Paksot fölfedezni van olyan, mint Kijevet.” [15] „Amikor írni kezdtem az első akadályt, amin át kellett jutnom, a nehéz indulás jelentette. A társadalmi költészet, amit magam előtt láttam, alig látszott ki a sematizmusból. Mérlegeltem, és rájöttem: a szocialista költészet hatékonyságának egyik leglényegesebb eleme az őszinteség. Megfogadtam, hogy csak az őszinteség alapján művelem a költészetet. De itt jött a második akadály: egyes szerkesztőségekben nem nagy örömmel olvasták az őszinteségi rohamban írt verseimet. Ezekben a versekben a világ nekem nem tetsző dolgait glosszáztam meg. A második akadályt aztán úgy ugrottam át, hogy komolytalanná tettem magam, mint bohóc. Bohóckodó kocsmahanggal, már-már sanzonjellegű könnyedséggel itattam át ezeket a nyers töltésű verseket.” [16]

Ez az ösztönös élet-alakítás válik később az ellenzéki kommunista költő tudatos vállalásává. Ő maga így összegzi majd ezt a vállalást egyik remekművében:

– *Mikor követte el az első hibát?*
 – *Midőn Ladányi Mihálynak születtem,*
pusztát választva szülőföldnek,
koronának akácfaágot,
kabátnak az üres zsebűt,
cipőnek a széttaposottat,
iránytűnek a nyárfát,
kutyának az esős szelet,
szeretőnek a magát-kelletőt,
célnak a messzi ködbe mállót –

– *Zseni-e ön?*
 – *Negative igen.*

(Interjú) [17]

A hatvanas évektől kezdve a Ladányit méltató kritikák egy része éppen költészete legfontosabb üzenetét kezdi támadni az úgynevezett „marxista kritika” nevében. „Most valahogy úgy látszik, nem találja helyét a megváltozott körülmények, a lényegesen bonyolultabbá vált hazai frontok közepette: bolyongása-kóborlása, egész művészi attitűdje azt sugározza, hogy továbbfejlődésének égetően fontos kelléke egy archimedesi pont, ahol újra megvetheti a lábát.” [18] „Mi kifogásunk lehet akkor Ladányi költészete ellen? A nézőponttal van a hiba. Ladányi annak a kispolgári értelmiségnek a szemléletével nézi a világot, amelyik szemben áll a polgársággal, másrészt viszont nem találja a helyét a mi világunkban, a mi eszméinket, a mi embereink érzéseit és gondolatait nem tudja érezni, élni, elfogadni és kifejezni.” [19] Még a Ladányit valóban értékelő kritika is az *előrehaladás* negatív kísérőinek látja csupán azokat a jelenségeket, amelyek „»aktuálisá« teszik Ladányi költészetének a »kritikai« irányát.” [20] Ő maga viszont egyre pontosabban tudja, hogy mit akar, és prózában is

közérthetően fogalmazza meg törekvései lényegét: „A szocialista társadalmi »végekfejlés« érdekel, düheim forrása, »ellenzékiességem« tartalma az ellen irányul, ami a társadalomban élő ember szocialista irányba történő személyiségfejlődését gátolja. Saját életemen érzem ezeket is, saját gyöngeségemen át vezet az út ezek felismeréséig. Rajtam is erőt vesz a szerzés vágya, a kapzsiság, a »fenntartási költségek« félelmével fűszerezve. Ez bizonyos »élménylírát« eredményez, amelynek emberi vonásait azonban nem rejtem »örök« pózok mögé.” [21]

Ladányi lírája egyre tudatosabb 'hiányköltészet' lesz. A kritika leginkább szerelmi líráját értékeli maradéktalanul, bár alig akad néhány kritikus, írókolléga, aki észreveszi, hogy voltaképpen miről is szól ez a szerelmi líra.

Nehéz dolga lesz Ladányi monográfusainak, akik az országban „számos nőjét, porontyát” [22] szanaszét hagyó költő szerelmi viszontagságait feltérképezni próbálják. Három házasság, hat hivatalosan elismert Ladányi-gyerek (mindkét fia tragikus módon fiatalon meghalt), és további nehezen összeszámolható nő és gyerek található Ladányi „eposzi terjedelmű keresésének” [23] útján, amely talán a „borzas kis cigány Mária”-val kezdődött. [24] A feltérképezés nemes feladatát a monográfusokra hagyjuk, csak annyit rögzítünk itt, hogy a nőhiányban tartósan sohasem szenvedő Ladányi igazi társsal nem akadt össze. Árulkodó, még verseinél is árulkodóbb egyik prózai nyilatkozata. Bertha Bulcsu *A nők, gondolom, többet jelentenek, mint a barátok?* – kérdésére így válaszol: „A nők sokkal kevesebbet jelentenek. Egy ideig csodáltam őket, aztán rájöttem, hogy felesleges. Mindegyik ugyanazt nyújtja. Nagyon kevés nőt láttam, aki komolyan vette társadalmi jogait. Nagyon szeretem a nőkben az anyát, azokat, akik már szültek. Ez átalakítja őket, másként viselkednek, akik felelősséggel gyereket szültek, mint a nomád nők. A nők széplelkűségében nem hiszek, erős kételyeim vannak a nők érzékeny széplelkűségében, mivel a legtöbb szadistát nők között találtam. Élethelyzetekben fantasztikusan kegyetlenek tudnak lenni. Reális áttekintésre nincs türelmük, ösztönösen ítélik. A saját gyarlóságukat elnézik maguknak, másokat annál inkább csempülnek. Mindenesetre én nagyon sokat köszönhetek a nőknek. Azt például, hogy lehúztak a hétköznapi életbe ... Más ne mondjak, két tartásdíjat fizetek. Vagyis nem engedték, hogy elszakadjak a valóságtól. Az persze rendkívül előnyös, hogy sok van belőlük, s ha az ember egyikben csalódik, mindig talál egy másikat, amelyik feltölti illúziókkal. Azt elmondhatom, jó napom van, ha szép nőket látok. Nem tudnék remete lenni. Azért megyek le az utcára, hogy szép nőket lássak. Egyszerűen, hogy elektromosságot gerjesszenek az emberben ... Az a tudat, hogy az ember körül vannak. Ez az elektromosság hozzájárul az ember írói életéhez.” [25] Versiben csak egyetlen egyszer ennyire kegyetlen-keserű, a posztumusz műként megjelent *Óda № nullában*:

*Hozzád, aki lucskos szarban tartod gyerekeinket,
hozzád, aki utálsz a melót, tehát gyeseen vagy,
hozzád, aki csak falsz, de fogat nem mostál sose,
hozzád, te anti-szex,
hozzád, akitől mindenki csak menekülne,
mivel a far nem érdem, csupán adottság,
s a nagy kövér segg tűzoltóparancsnokok álma,
riadót kell tehát odavezényelni, nem családot –
mi, hímeik, miattad részegedjünk le, és miattad
okádjuk hajnalban tele a várost?*

*Hozzád tehát eme ódát, aki megszülted
a jövő hímelléit,*

*akik olyanok lesznek, mint te voltál életedben,
hozzád, aki gyűlölöd a bizalmat, a megértést,
te minden emberszabásúróól lemondó,
szemétkben kotorászó árva, árva,
anyátlan, apátián, senkije-sincs,
(micsoda anya-öl szült téged, a magányra?)
hozzád ezt a szánalmas búcsúzkodást,
mielőtt majd az isten is
válóperében elbocsátna – [26]*

Ladányi szerelmi lírája a *hiányról* és a *magányról* szól, érzéki szenvedéllyel, amely leginkább Csokonaival rokonítja. Ezt a rokonságot tudatosan is vállalta:

teljes áhítattal vágtam egykor a
költészet fennkölt mezőinek

amikor írtam Csokonai Petőfi és Ady
képét raktam magam elé a márványasztalokra
(Parlando)

Az édes hangú Csokonai a szerelem halhatatlan költője, a Lilla-dalok fájdalmas énekese számunkra. Az irodalomtörténeti kutatás fölfedte az egykor rejtegetett titkot, kimutatta, hogy a Lilla-versek egy része; nem is Vajda Juliannához íródott, rátalált Rozália alakjára Földiné személyében. Alapos elemzések születtek arról, hogyan alakította át szerelmes verssé Csokonai *A reményhez* első változatát, amelyet a Kazinczyval együtt bebörtönzött Szulyovszky Menyhért vigasztalására szerzett Kossovits József zenéjére, burkolt politikai költeményként, amelyben a női név helyett a politikai foglyok tetszés szerint dúdolhattak bármi mást.

Ám azért alakíthatta át megrendítő szerelmi elégiává, mert Csokonai szerelmi lírája az első pillanattól az utolsóig a *hiányról* szól:

*Egyenes Természet! hát rend szerént mégyen,
Hogy aki mást éget, maga jeges légyen?
Vagy LILLA is így ég, vagy szívem is fázik,
Vagy-vagy a te hitvány törvényed hibázik ...*
(Csokonai Vitéz Mihály: Déli aggodalom)

Csokonai Rózsi-verseit, Lilla-dalait éppen az teszi megrendítővé mindmáig, hogy a közösségtől, *költő létele-*től megfosztott ember számára válik a szerelem a világ alfájává és ómegájává. A felvilágosodás Csokonai életeleme volt, lélegezni sem tudott nélküle, szeretni sem. Ezt a szorongató érzést dalolja szerelmes versekké, a Rózsi-versek és a Lilla-dalok ettől válnak a korszak tükrözőivé.

Idézzünk Ladányi különböző éveken írt szerelmes verseiből.

1965:

*Utánad kószálok,
amikor egy nőt követek egész este, és a
koszos lépcsőházakban is
miattad ácsorgók csak, arra várva,
hogy te nyitsz ajtót,*

te sehósem-található!

(Utánad kószálok)

*Mint éjjel az állat, ha nem lel meleg ólat,
úgy csörtet, botorkál a nők testén kezem,
pár áznak és remegnek alatta,
de mind-mind vigasztalanul idegen,
mert nem a testbe, hanem tebeléd kapaszkodna az ujjam
te vagy a földem, szerelem.*

(Mint a

gyökér)

*Csönd van köztünk, szigorú asszonyok,
vas-ölűek, fehér hold-mellűek ...
Lelkesítő szavaitokat szeretném
rászorítani szívemre, ti drágák,
s csak fecsegést, fecsegést hallok egyre
pénzről, divatról... Értetek kiáltok!
Mert egyedül szorongok, asszonyok,
s nem érzem szíveteket, csak a szátok.*

(Csönd van köztünk)

1967:

*Szeretni akartalak én,
kezembe venni melled, ó –
tüzet hoztam, kendő helyett
takard az ágyéködra.
De nem volt elég pénzem ám,
hogy hozzám is húzz egy kicsit,
Nem volt elég pénzem bizony,
hogy odavégy karodba.*

(Tüzet hoztam)

*Most, hogy egyedül ülök gondjaim rossz ekéjén
a szántatlan-vetetlen éjszakában,
jó visszagondolni csípődre és bokádra ...
Még ne kopogj az ajtón, késs egy kicsit!
Míg nem vagy itt, nem vagyok árva.*

(Ha lovacska lennél)

1971:

*Szerelemből a szerelembe,
akárcsak jobb hazát keresve,
akárcsak kenyeret keresve,
szerelemből a szerelembe –*

Megy az ember lefelé lassan,

*mintha egy liliom-lugasban,
árván és fogat csikorgatva,
egyedülből a magányosba.*
(Vándordal)

1974:

*Mint öngyilkos
kezeből kiütött kés,
elémzuhansz és
fényed veri át
szememben a halált.*

*Kabátom alá veszlek,
szorongva szorongatlak,
s utolsó estemig
szerelmem lassan-lassan
reádrozsdásodik.*
(Kés)

*Mint ki zsebeket kutat át,
míg a kabát gazdája horkol,
úgy loptátok szét a szerelmet
ágy mellé dobott magányomból.*
(Mint ki zsebeket kutat át)

1976:

*Ezer magány lót utcahosszat –
embert koldulni egyre rosszabb.
Idegkórtermében az estnek
boldogok, akik még szeretnek.*
(Szerenád)

Az utolsó évekből:

*Jó estét magány, szerelmem,
jó estét vacogásom.
Mindent megpróbáltam a nap alatt,
nem alázhat meg már senki,
se hatalom, se asszony, se barátok –
a sorssal ellentétes irányban visz már a lábom! [27]*

Ladányinak a nők, a presszó és a kocsmapult olyan hátország, ahol ő az úr, Miska, a költő. Fülep Lajos idézte – egykori jegyzetei alapján – a kocsmázó Ady szavait: . ezekben a vad éjszakákban – ha nem. is írom le, végig gondolom, aztán csak le kell írni fájó fejjel, néha azt hiszem, meghasad – mentsenek meg a józanságomtól, a látásomtól, úgy fogok élni, mint a sarki szatócs – az én éjszakáim! – inkább az én éjszakámról

beszelnének – mert nekem nincs nappalom! – amiben én élek, mindig éjszaka – és minél nappalabb, annál éjszakább, minél világosabb, annál sötétebb – én nem a magamé vagyok, nem magamért vagyok, engem küldtek – ennek a nyomorult népnek a riasztója vagyok – nem vagyok királya, minisztere se vagyok, sose is leszek, de a sorsa az én kezemben is van, hogy mit tudok mondani, én, Ady, aki úgy látom., mi lett velem, mint senki más – hogy mondjam meg neki? – én nem vagyok Széchenyi, nem tudok nagy politikai vagy tudományos könyveket írni, én csak cikkeket tudok írni, de az semmi – meg verset tudok írni – nemcsak tudok, muszáj – nem a vers kedvéért, nem a költészetért, .bánom is én a költészetet, ha nem életre-halálra megy – nekem a szerelmes versem is mind olyan ...” [28]

Kaibdbó Lóránt írja majd le az első nagy gyűjteményes kötet, a *Se csillaga se holdja* elemzésekor: „Ady kocsmája, Ladányi presszója is egyúttal a belső történés színhelyévé általánosodik ... A futó nők, kik mellett hiába vár az igazira, a presszók törzsközönsége, kik adnak-vesznek, itt a maguk zsánerszerűségén szintén túlnőnek. Ők ennek a belső útnak mitikus Szkülaí és Kharüdiszei. Állandó képletek, az elkeseredéshez tápot adók, ők fűtik Ladányi poklát.” [29]

II.

Ladányi pályáján a legfontosabb minőségi változás 1965-re, az *Utánad kószálok* megjelenésének évére tehető. A kötet első verse a teljes életmű programverseként is értelmezhető:

*Aki söntésben ácsorog,
vagy pálya szélén ácsorog,
vagy ajtó előtt ácsorog:
az Osztály –*

*Aki izzadtan álmodik,
ki él, remél, káromkodik
hajnaltól másnap hajnalig:
az Osztály –*

*Aki néha féllábon áll,
mert azt hiszi, ez így dukál,
s az jut neki, amit talál:
az Osztály –*

*Aki már felemelkedett,
de a világra görnyedett
s néha magára fog kezet:
az Osztály –*

*Aki legyint s legénykedik,
de szédiül, hogyha szédítik,
s lehúzza rá néhány féldecit:
az Osztály –*

*Ki izmait mutatja és
mint közömbös esztergakés
forgácsolja a küszködés
az Osztály*

*Érte legyen a vers komor,
érte legyen a vers hegyes,
őt sebezze, neki talán*

még fáj!

(Aki söntésben ácsorog)

Pontos láttelep ez a Kádár-korszak munkásosztályáról, „aki már felemelkedett / de a világra görnyedett / s néha magára fog kezét”, „aki néha féllábon áll, / mert azt hiszi, ez így dukál”, „aki legyint s legénykedik / de szédül, hogyha szédítik.” Ladányi nagysága nem pusztán a láttelep pontosságában rejlik, hanem abban is, ahogyan versét zárja, a munkásosztályért legyen a vers komor, hegyes, „őt sebezze, neki talán / még fáj!” A zsenialitás a *talán* szó telitalálatában mutatható ki, ez a kétkedő elszántság volt egyedül hiteles az ellenzéki kommunista költő szájából, és semmi több. Tizenkét év múlva Szilágyi Ákos mutat majd rá arra, hogy „Ladányi kívülállása könnyen nyer szociális jelentőséget és nő át a proletárosztály egy részének kiéleződő kívülállásába és indulatának képviselőjébe.” Megállapításának súlyát növeli, hogy Ladányi költői rangjának hiteles értékelésével kapcsolja össze: „A népi nézőpont a hagyományos líra átértékelését, a polgári líra ösztönös tagadását is maga után vonja. Ladányi költészete épp ezért felszabadító hatású és egy nagy költészeti forradalom egyik – s persze csak – lehetséges kiindulópontja. Mindebben Ladányi nem áll egyedül sem a magyar, sem a világlírában. Olyan költőkhöz kapcsolódhat, mint Csokonai, Petőfi, József Attila, s mint Villon, Heine, Majakovszkij, Brecht.” [30]

Az élethelyzeteiből élménylírát teremtő Ladányi ebből az alapállásból írja meg csavargó korszakának számos kiváló verse után az első nagy összegzést. Verse szerint *valaminek* az eszköze, ő, ám az 1965-ös kötet egésze nagyonis világossá teszi, hogy minek az eszköze:

*Élhettem volna gyönyörűen,
megvolt a képességem rá,
hogy derűs legyen az estém és
egyetlen órám teltén se zokogjak.
Most hurkot dobnak rám az éjszakák,
vérereim torkomra csavarodnak.*

*Ha keserű vagyok, ki keserít?
Élem az életemet,
kenyér és szerető mindig kerül,
bor se hiányzik poharamból.*

Nem vagyok elhagyottabb, mint az izzadtan hadonászók,

*a bádogtenyerűek,
a nyirkos szalmazsákon alvók.
Ha csavargók az országutakon
és egy falusi kocsmában*

*rákönyökölök a pultra,
nem írják elő törvények, hogy
ottmaradjak-e végleg,
vagy virradatkor
nekivágjak az országútnak újra.*

*Élhettem volna gyönyörűen,
de a madarak tenyeremben költik ki fiókáikat,
s az utakat
valaki lábamhoz kötözte.
Élhettem volna gyönyörűen,
de most a házak énbennem épülnek
és dübörögve énbennem dőlnek össze.
Valaminek az eszköze vagyok,
mindig magamon érzek egy égő, nagy szemet,
s hányódom erre-arra, pedig
élhettem volna gyönyörűen.*

(Élhettem volna

gyönyörűen)

Helyzete az irodalmi életben is egyre bizonytalanabbá válik. Megszaporodnak az irodalmi életet, korabeli lírát groteszkül bíráló írások, melyeknek sora majd az utolsó versekig folytatódik:

*Sok a szürke rímpengető,
kik mind papírt falnak, uram,
és tintát isznak rá, uram,
s alig akad vers tűrhető.*

*Ennyi bátor húrszagató
sosem fetrengett itt, uram,
hát add meg utólag, uram,
hadd legyek inkább hintaló.*

(Ima)

Az viszont csak sejtés lehetett, noha tegyük hozzá, igen hiteles sejtés, hogy abba is belenyugodott: ismét ő lesz majd az üldözött. [31]

1966 májusától 1967 nyáráig-őszéig nincs Ladányi-vers az *Élet és Irodalomban*, az *Új Írásban*, a *Napjainkban*, a *Tiszatájban*, az *Alföldben*, de a *Népszabadságban* és a *Népszavában* sincs. Ladányi szilenciumának esztendeje ez.

1965-ben eltávolítják az Irodalomtörténeti Intézetből Imre Katalint, majd 1966-ban a KEB (Központi Ellenőrző Bizottság) – Rozsnyai Ervinnel és Galabárdi Zoltánnal együtt – maga elé hivatja, és kizárják az MSZMP-ből. Főleg a fiatal költőkre, írókra gyakorolt hatásával elégedetlenkedtek, bár óvakodtak attól, hogy hivatalosan bármit is direkt politikai vád formájában fogalmazzanak meg. Az indoklás mindössze annyit tartalmazott, hogy nem mutatott megbánást, és hogy nem volt a párttal szemben őszinte. [32] A *Tűz-tánc* szerkesztője és a nemzedék szellemi központja elleni támadással egyidőben több baloldali író részesül szilenciumban.

Bajos megállapítani, hogy melyik irodalmi est utáni följelentés, vagy egyéb, az irodalmi életből származó adatszolgáltatás eredményezte Ladányi szilenciumát. Arról sincs birtokunkban dokumentum, milyen adatokkal szolgált a belügyi szerveknek Böbe,

Ladányi szeretője, aki a belügynek nyújtott „segítségéért” zöldségesboltot nyithatott. [33] Nem ismerjük a szilencium idején Ladányinak küldött Kádár-levél tartalmát sem.

Nem tudjuk, eljutottak-e az illetékesekhez kiadatlan Ladányi-versek, például a Hruscsov távozásakor írt költemény, amelynek kéziratára tollal azt is ráírta: „Katalinkának, kedvencéről.”

*Ő volt a legnagyobb megint,
akit sok jámbor birka bámult,
s e birkák most azt bégetik
a hízottlelkű idomárról:*

*ostort nem használt sohase,
lány szava verte szét a nyáját.
S hogy néha nem volt széna se,
őt övezze ezért csodálat.*

*Az elhízott, álmos ürök
kolompolva rohannak körbe,
kétségbeesve bégetik:
hová lett a jóság nyakörve?*

*Sok éhes bárány nézi őket,
szívükben farkasdüh lapít,
mert – álmukban – már annyi éve
az ígért rétet legelik.*

(Ő volt) [34]

Ismerjük viszont Ladányi 1966-iban „01 példányban” készített kézírásos verseskönyvét, amelynek kolofonjában saját magát „kényszerből karthauzi kódexmásoló”-nak nevezi, belső második és harmadik oldalára pedig karácsonyfát rajzol (a könyv nyilván 1966 decemberében készült), amelynek egyik ágára Ladányi van felakasztva, másik ágán méregoldatú tégely lóg, rajta felirat: „eszmei offenzíva”. A karácsonyfa alatt Villon verse franciául, alatta Ladányi neve kínai írásjelekkel, majd zárójelben szokásos névalírása. A kötet a Kisstáció utca 4. szám alatti házban készült, ahol az árnyékszék a kert végében állt. [35]

Ladányi a szilencium ideje alatt nem kapott támogatást, szinekúrát, külföldi ösztöndíjat. Szilenciumáról nem emlékezett meg a *Szabad Európa*, sem az *Amerika Hangja* rádióadás, a szilencium ténye nem vált ismertté a hazai értelmiség körében, sem. Nem gyártott a szilencium köré mártírlegendát, inkább életművét építette tovább. [36]

A szilenciumot követően a korszak kulturális politikájának *büntetek-bocsátok-büntetek* játékszabálya szerint, vagy a költő szavát idézve: „csontot dobnak ki vagy követ” [37], gyors egymásutánban megjelenik faárain Ladányi-kötet: *Dobszóló* (1967), *A túloldalon* (1969), majd válogatott verseinek gyűjteménye, az *Élhettem volna gyönyörűen* (1970). Tóth Dezső kulturális miniszterhelyettesként 1977-ben a Filozófiai Intézet pártszervezetéiben tartott előadásában a hírhedt három T-t (támogat, tűr, tilt) emlegetve, Ladányit a *tűr* kategóriába sorolta. [38] Ugyanakkor 1978-ban másodszor kap József Attila-díjat.

A nemrég szilenciummal sújtott Ladányi Petőfi bátorságáért sóvárog, Lenint [39]

szeretné megidézni „a mi Jeruzsálemünk templomaiba”, és spirituáléval könyörög az Úrihoz: „engedd a népemet előre menni!” [40] Következő kötetének záróversében Che Guevarát e kakofon világ hercegének nevezi, és arra kéri: „ha hencegve fekszünk bele a nyálba, / az Istennél ne beszélj rólunk, inkább / csak könyörögj érettünk, Che Guevara!” A záróvers, a *Zene gitáron* mottója Miguel Barnet kubai költő verséből való: „Nem mintha el akarnám cserélni tollamat / a te pisztolyodért, / de a költő te vagy.” Ladányi Guevara-verse az opportunizmussal vitakozó latin-amerikai költők, az argentin Juan Gelman és a salvadori Roque Dalton Guevara-versének magyar rokona. A különbség csak annyi, hogy Ladányit helyzete rejtettebb beszédre, kényszeríti, hiszen a magyar politika szolgálékú túlzással még rá is licitált a végső soron a Szovjetunióból vezényelt Guevara-ellenességre. Ladányi ezért nevezi a nemzetközivé vált *Che*-nevet minden stratégiai jel első, titkos szavának:

*Beszélni kellene rólad és elénekelni a neved,
ahogy az elfogott katona énekel,
de minden stratégiai fel első szava a neved,
így aztán nem szabad kimondanom.*
(Zene gitáron)

III.

A következő másfél évtizedben kiteljesedik és korszakos jelentőségűvé válik Ladányi lírája. Csemőn telepszik le, szőlőt próbál termesztetni, nem nagy sikerrel. Egészsége is megrendül, és hetykén rápingálja ugyan háza kerítésére: „Alkotó ház”, és aláfesti az Ady-idézetet: „A gaz lehűz, altat, befed”, de egyre reménytelenebbül tengődik a már-már reászakadó házban.

Helyzetéről „tündéri realizmussal” rajzol majd képet utolsó kötetében:

*Rossz viskómban kora reggel
ébredtem az egerekkel.*

*Könnyed nótám írom mostan
minekután kezdet mostam.*

*Mire hoztam, mire vittem!
Poharam is üres itten.*

*Az a jövő nyűtt álom már
– krákokja az álmotitkár.*

*Akit illet, annak nonszensz,
hogy non ihlet, midőn non szesz.*

*Mármost ha nem lelem helyem
sem álom- sem illemhelyen,*

*ne szóljon meg a hatalom,
ha tőle eltandoridom.*

(Helyzetdal)

Ladányi lírája ebben a kietlen magányban válik nagy nemzeti költészetté. A kritikai visszhang ekkor már egyértelműen polarizálódik körülötte. Ellenfelei szerint „Ladányi eszményeit... a marxizmus alapigazságai nem a maguk általános tartalmában hatják át, hanem az ötvenes évek politikai gyakorlatának megfelelő, történelmileg konkretizált tartalmakban, s így magatartása sajnos egyre avíttabb lesz.” [41] „...kevés számú versének csupán egy része jelentős, esztétikai értékkel bíró alkotás, a többi jobbra a szó rossz értelmében alkalmi vagy ötletvers.” A sajnálkozó kritikus természetesen mindezt arra alapozza, hogy Ladányi eltúlozza a szocializmus lényegétől idegen jelenségek súlyát, hiszen – legalábbis a kritikus szerint – „a »fecsegő felszín« alatt feltartóztathatatlanul, s jó irányban munkál a »mély«, a történelemformáló erők teszik, amit tenni kell.” [42] A baloldali irodalomra támadó jobboldali kritika ezúttal is „rendszerhű”, a kulturális vezetés számára „megbízható”, fölényesen kioktatja az „anarchista, kispolgár” Ladányit. Jóval ritkább az értő hang: „Az ő szegénységképzete nem az »emberihez méltó élet« ellenpontja, nem jólétünk és nyugalomunk tagadója. Hanem figyelmeztetés: számunkra *csak egyéni* jólét nem létezhet.” [43] Legszenvédélyesebben Csibra István védelmezi a költőt: „Tagadhatatlan, hogy a korábbi kritikák egy részében volt bizonyos vállonveregetés: te csak füstölögj, Ladányi, s meglásd, a világ majd annyira nekilódul, hogy szektás kis szemellenzőid ellenére még te is észreveszed! Tudjuk azonban, hogy a világ merrefele »lódult«, s épp ezért a kritika e magabiztos, leereszkedő magatartásával van egy kis bökkenő: mintha az idő Ladányit igazolná, mintha a valóság még messzebb távolodott volna az eszményektől, mintha »Ateisten« nagyon is kiterjesztette volna köziben a birodalmát, s a közösségi társadalom igéjének halkuló szavát elnyelné a magánérdek mind harsogóbb zshivaja.” [44]

De a vélemények összecsapása nem éltető vitaként zajlik, inkább csönd van Ladányi körül. Ezt a csöndet ő már régóta ismeri:

*Ha más nem is marad,
talán kétségbeesésem,
talán kétségbeesett kiáltozásom,
talán végső nekifutásom*

*talán a kitakart mell,
rozsdás káromkodásom*

*a zászlólevonás utáni csendben
(Meditáció)*

S mialatt élete utolsó két évében a vezető irodalmi lapokban, a *Kortársban*, az *Új írásban* és az *Élet és Irodalomban* egyetlen verse sem jelenik meg, összeállítja második gyűjteményes kötetét, a *Csillagok kutyaláncon* című nagy összegzést, amelynek megjelenését már nem éri meg.

Utolsó másfél évtizedében Ladányi a szocialista irány elleni folyamat kérlelhetetlen kritikusa. Verseit egyik nyilatkozatában glosszának nevezi. Ideje szemügyre vennünk, hogyan alakulnak ki műhelyében ezek a lírai glosszák, amelyeknek mozaikjaiból a hazai „antifejlődés” félelmes freskója rajzolódik ki.

A vagabund Ladányi sokféle legendát terjesztett magáról versben és nyilatkozatokban, egyvalamiről viszont sohasem nyilatkozott, nevezetesen arról, hogy verseit

egész életében csiszoló, változtató, mindvégig sok-sok variánssal dolgozó költő volt, a szó legigazibb értelmében vett *poeta doctus*.

Nézzük egyik, kötetben kiadatlan versének létrejöttét. Az első variáns címe: *Ének a sörözőben, ahol egy miniszter megjelent*. A szöveget az eredeti kézirat bizonytalan interpunkciója szerint adom közre:

*Szemben ülve a sörözőben
 negyvenedik éved körül járhatsz te is.
 S én is negyvenedik évemhez közeledem
 Téged kocsi hozott idáig. Kinyitották az ajtót
 S most hogy itt ülsz, eszembe jut
 rég hiába szerettem volna asztalszomszédként ülni
 egy miniszterrel. Furcsa betegség ez, még ma is
 egyenrangú szeretnék lenni a miniszterrel, s az üstfoltozóval
 is,
 és azt szeretném, ha minden miniszter lelkében
 társbérletben élnék egy-egy üstfoltozóval
 és minden üstfoltozóban lenne
 egy miniszteri tárca lehetősége
 és együtt ülne a miniszter az üstfoltozóval
 minden költő asztalánál
 és az ének is visszatalálna
 a költői homályból az érthetőség sörfoltos asztalához,
 s a Kommunizmus elve előtt
 szégyenkezve az Egyéni Érdekeltség Élve
 s nekünk, levakarva magunkról
 a polgári mázak színes romantikáját
 s a keresztény bűnbocsánat reményét
 valódi érdemeket elkövetni módunkban lenne
 Fogunk közül a szél kitepi egy napon
 a vendéglői asztról felcsípett
 színes papírvirágokat
 s vágyakozó férgék közé eresztenek le majd
 az álszomorúak
 Jó lenne hát
 sorsunkról többet töprengeni, akár
 így szemközt üldögélve a sörözőben
 mint te,
 vagy én most,
 fáradtan és magányosan.*

A vers születésének időpontját a második sor segítségével fejthetjük meg. A negyvenedik évéhez közeledő Ladányi verse ez, tehát a *Kedvesebb hazát* (1971) és a *Kitépett tollú szél* (1974) című kötetek közötti időben írta, valószínűleg az utóbbiból maradt ki. Az első variáns a tudatosan élmény-lírárt művelő Ladányi sietős kísérlete, nyerssem, talán közvetlenül az élmény után veti papírra a verset. A második változat töredék-volta ellenére megformáltabb, nyilvánvalóan keretes verssé szándékozott alakítani a különös sörözői éneket, így lett belőle „hangtalan díszbeszéd”.

Diszbeszéd a sörözőben, ahol egy miniszter üldögélt

Január tizedikén este hat órakor

*vacogva a hidegtől, szikkadtan a szelektől
 pörkölt szagú sörözőbe nyitottam.
 Ismerősarcú ember ült a bokszbán,
 evés közben újságot lapozott,
 akárcsak én. De honnan ismerem?
 Talán a televízióból? Lehet, hogy híres ember.
 Később rájöttem: igazi hús-vér miniszter.*

*S meglepetésemben hangtalan díszbeszédbe fogtam:
 Rég szeretnék látni erretájt.
 Furcsa kívánság ez; olykor-olykor
 egyenrangú szeretnék lenni a miniszterrel,
 s ugyanakkor az üstfoltozóval is –
 Azt szeretném, ha a miniszter lelkében
 társbérletben élnék egy-egy üstfoltozóval,
 s minden üstfoltozó álmában felragyogna
 egy miniszteri tárca lehetősége
 s a költő asztalához átülne néha
 a miniszter és az üstfoltozó a sörözőben
 így talán éneke visszatalálna
 az érthetőség zsírfoltos asztalához
 így talán – levakarva magunkról
 a polgári mázak színes romantikáját
 s a keresztényi bűnbocsánat reményét...*

Ezután talál rá a végleges versre. Az első változat végén megjelenő papírvirágok-motívumot emeli ki címül, és elhagyja a közvetlen élményt, a sörözői találkozás versírásra ösztönző epizódját. A versben nagyobb súllyal jelenik meg a halálmotívum. Gondoljunk a *Kedvesebb hazát* kötet *Motívum*, illetve a *Kitépett tollú szél*-ben levő *Meditáció*, *Epilógus* című verseire. A negyvenedik évéhez közeledő Ladányi halálból kiszorított életével vonította: „...nem költemények ezek, hanem / csillagok kutyaláncon.” Mint mondtuk, nagyobb súllyal jelenik meg ez a motívum a *Papírvirágok*-ban, mint az első változatban, de még nem fogja össze a verset, mintha a költő még nem döntötte volna el pontosan, hogy mi legyen a vers *belső formája*. A kézirat áthúzott felsorolással kezdődik. A felsorolásban direkt politikai módon szól arról, hogy mihez nem közeledik, majd az egész szakaszt kihúzza. Ezután talál rá arra a sorra, amellyel a végleges változat kezdődik: „negyvenedik évemhez közeledve”. A vers címe is egyértelművé válik: *Végrendelet*. A végleges változatot keretbe a halálmotívum fogja, az eredeti élmény eltűnt, pontosabban annak esszenciája lett verssé. Ez volt Ladányi munkamódszere, élményei sziklatömbjét karcsú, mesterember módjára kifaragott versszobrokká formálta, olyanokká, amelyek groteszk érdekességükkel nézetik, olvastatják magukat. A végleges változat következetesen interpunkció nélküli már, kivéve az utolsó szakaszt:

*Negyvenedik évemhez közeledve
 tiszta ésszel halálmotól vacogva
 hátralevő időmben
 szabad és egyenlő testvére akarok lenni
 a miniszternek és az üstfoltozónak
 akarom hogy minden miniszter kollektív ösztönében
 társbérletben éljek én is egy üstfoltozóval
 és minden üstfoltozóban legyen egy miniszteri tárca*

*lehetősége
és az ének visszataláljon a költői homálytól
a népdalok napsugaráig,
és a Második Internacionálé azt mondja: talán mégis
az Első az igazi
és az Egyéni Érdekeltség elve szégyenkezzen
a Kommunizmus Elve előtt*

*s mi – levakarva magunkról a polgári mázak romantikáját
s a keresztény bűnbocsánat reményét
ne csak a halál után
kövessük el érdemeinket, ámen.*

Ladányi a József Attila-i értelmezésű *belső forrna* mestere volt, tehát „a mű legbensőbb indítékai, mozzanatai, helyzetei” [45] válogatását tartotta alapvetőnek. Azt is pontosan értette és költői gyakorlatában meg is valósította, hogy „a valóság ellentétei a műiben ritmusként szerepelnek.” [46]

Groteszkjeiből az adósság-csapdába besétáló, az elit-bürokráciát nevelő, a gazdasági tespedést előidéző, a forradalmi öntudatot semmibevevő, az internacionalizmus helyett a Szovjetunió nagyhatalmi politikáját kiszolgáló, a párttagságot és a munkásosztályt depolitizáló, az országos döntésekből kiszorító korszak képe néz ránk, csak hogy ezt a kíméletlen körképet nem egy kívülálló, hanem a szocializmus történelmi lehetőségét föl nem adó Ladányi alkotja meg, haragos-keserű ecsetvonásokkal.

Idézzünk az utolsó korszak legjellemzőbb verseiből:

1971:

*És a nyugdíjas Jóisten
előkotorja drótkeretes szemüvegét
és az ábécéből
kihúzza a fölösleget:
A mint áldozatkészség,
B mint Barikád nem kell, de a
C mint Cinizmusra még szükség lehet.
E mint ellenség elavult, helyét viszont szépen kitölti a
H mint Hízélgés,
I mint Idegenedés,
J mint Jóakarát.
Mert a nyugdíjas Jóisten már szereti a
K mint Kompromisszumokat.
L mint Ladányinál kicsikét tétovázik, viszont az
M mint Megbékélés megmarad.
N oh az N,
szemét lesütve mondja:
nahát ez a Nacionalizmus, nocsak,
S O mint Osztozkodás is tetszik neki.
Sz Sz Sz dörmögi,
s a levegőbe szagol:
ez a T mint Tulajdon
na, végre megint itt van!*

*Ezt várta U
és felesége V
ezt várta Z
s ezt várta XY is titokban.*

(Ábécé)

1977:

*új Nap süt rájuk
és újra Új Világról szavalnak
pedig a régi kell nekik,*

*s a szolgabírák
feltámadása közben
berekedt indulók döngicsélnek
(Töredék)*

*Nehéz az embernek, nehéz,
ha nem csillagász, tengerész,
ha folyvást csak a földre néz,*

*hol folyvást elakad dalom,
mint szellő a bozótoson,
s nem mozdul, mint a mozgalom –
(Esti dal)*

*A királyoknak
évente új
titkárnőjük van, és
külön-vonalon telefonálnak
vacsora-ügyben,
a királyok
jó ízlésűek és
étvágyuk megfelelő
(Szociográfia)*

*Íme a lélekvándorlás,
mikor egyik elit másikba költözik
és újra tanul járni vállainkon.
(Lélekvándorlás)*

*Vegyél meg mindent, vásárolj nyakra-főre,
légy hitelképes, keress kezeseket,
ne maradj ki a piac örömeiből se,
szerezz, szerezz, szerezz!*

*Nélküled fizetésektelenek a hivatalok,
hát jár neked ez, te állítod elő
a globális értéktöbbletet.
Vegyél meg minden ezt-azt, a polcok roskadoznak,*

váltsd árura magad, legyen meg mindened.
(Tizenegyedik parancsolat)

1984:

*Nem a Takarékpénztár
adósa Ön, hanem
Robespierre-é
és Marx Károlyé.*
(Helyreigazítás)

1985:

*Hol kapcsolat, ott lehetőség,
hol lehetőség, ott jövedelmezőség,
hol jövedelmezőség, ott uzsorakamat,
hol uzsorakamat, ott kapcsolatminőség,
hol kapcsolatminőség, olt kisvállalkozás,
hol kisvállalkozás, ott tőke,
hol tőke, ott ő az Isten,
s hol Isten, ott szükség nincsen.*
Ámde!

(Falvédő)

– *Mitől fárad el polgártárs keze jobban?
Aláírásoktól, vagy kézszorításoktól?*
– *Büszke-e Ön (turáni, gepida, Klauzál-utcai)
származására?*
– *Polgártárs szerint a proletárdiktatúra sikeresen
átadta-e már helyét
a sokoldalúan fejlett kisvállalkozásoknak?*
– *Szívesen alkalmazna-e szobainasként
proletárt, népművelőt vagy lírikust?*
– *Szereti-e a paprikáskrumplit,
vagy egy fenét szereti?*
– *Tesznek-e fel kérdéseket Önnek
és aláhúzza-e,
vagy betiltja az egészet?*

(Kérdőív)

Ladányi életművében, mint már jeleztük, meghatározó jellegű az ösztönösség és a tudatosság kölcsönhatásának dialektikája. Őnála a fejlődés nem egyszerűen az ösztönösségtől a tudatosságig vezet, inkább arról van szó, hogy e két tényező viszonya változik meg. Vizsgáljuk meg ebből a szempontból azokat a Ladányi-verseket, amelyek a munkásosztályról szólnak.

Pályája kezdetén *Ódát*, majd *Rapszodiát* ír a munkáshoz, sok még benne a fiatalos reménykedés és a glorifikálásra való hajlam. A munkás vörös paszellszínekkel megrajzolt, már-már jelképes figura:

*Ereid a vértől szinte sajognak,
néha azt bántod, aki halna érted,
és rezzenetlen tűröd, hogy undok,
nyálkás férgek mászkáljanak rajtad.*
(Óda)

Másutt a munkás a jövő hercege lesz, akivel a költő együtt itta híg borát az időnek, még a hatvanas évek végén is „Olajszagú”, így, nagy betűvel. A kezdeti illúziók elvesztésével hangja megváltozik, kérdéseit teszi fel, és választ vár, miközben „vad / keserves / ikonok / izgatott és álmodni-tanító” szavakat keres „arról, / hogy ti vagytok mégis / az erősek a világban / és te vagy a jobb itt akkor is, ha / kocsmanóták bűdösödnek a szádban.” Magányából a munkást szólítja ismét és ismét: „Idevárlak hát.” [47] Utolsó válogatott kötetének címéül a *Gyere vissza* [48] című költeményt választotta:

*Éveken át dicsőség vett körül,
divatba jött simléderes sapkád,
színésznők viselték csibészes pózban,
akárcsak kedvenc szavaidat az irodalom.
Ezrek éltek belőled
kineveztek képviselőnek, fekete autón fuvaroztak.
A történelem – legalábbis úgy látszott –
kárpótolja kiebrudaltjait.*

*Inaskorod óta esztergapad,
fizetésnapon bádognapt, söröskorsók.
Otthon fizetéstől elhízott feleség.
A kölyök nem mutat be a gólyabálon.
Pár év se kell, arról nyafog a fórumon, hogy
lazsálsz, nem dolgozol –
És az ódákból
glosszák lesznek.*

*Hát nem tudom, mit is gondoljak rólad?
Nekem hiányzol. Gyere vissza!
Talán van pár komád még itt-ott,
a söntéspult ugyanúgy sör lucsokban.
Ne üldögélj otthon magadnak,
ne nyírj gyepet,
ne sétáltass kutyát este.
Gyere az emberek közé. Hiányzol. Gyere vissza!*

Mesteri tömörítés ez, fél évszázadnyi történelem és a költő élete egy és ugyanaz, az elkötelezettség pedig olyan természetes, mint a lélegzetvétel. A perui César Vallejo írt így verset a spanyol polgárháború éveiben. Figyeljünk oda Ladányi kérdésére: „Hát nem tudom, mit is gondoljak rólad?” S milyen póztalanul igaz a válasz: „Nekem hiányzol. Gyere vissza!” Ladányi azért hívja vissza a munkást, mert jól tudja, hogy csakis ő lehet hű meghallója a törvényeknek, olyan történelmi helyzetben, amikor a lét dadogása átmenetileg – ki tudja, meddig? – hangosabban szól a törvény tiszta szavánál. Csendesen, fájdalmas eltökéltséggel szólítja meg, ettől válik olyan megrendítően igazgá szava. A „fáradt kisember” Ladányi őerte lázad, a nyugdíj előtt álló munkásosztályért.

Őneki és magának, a költő-proletárnak szeretné meggyógyítani az „elhalasztott holnapot”.^[49] Egy évvel 1986-ban bekövetkező halála előtt írja:

*Vad szomjúság fog el
minden percben utánad,
mert közel a halál
s minden perc keserít,
mert amíg udvarollak,
kegyeid az elit
zsebeli, s engem dob
étekiül a halálnak.*

*Hercegnőm, szép Jövőnk,
terítsd szememre fátylad,
oltsd el pislákoló
nyűtt csipkebokraid,
hogy ne lássam, amint
az ágyadba bemásznak
a karrierista
igyekvő kis stricik.*

(Udvarlás)

Szólni kell még a Ladányi-versek külső formájáról is. Ismét el kell oszlatnunk egy legendát. Szepes Erika is felhívta a figyelmet arra, hogy egyes költőtársait a „minden sznobizmussal, finomkodással szembeszegülő Ladányi Mihály” *szonettben* támadta meg.^[50] A szabad verset megújító Ladányi kései korszakában egyre következetesebben vonzódik a kötött formákhoz. Utolsó kötete, a *Van idő* 95 verset tartalmaz; ebből 49 kötött formájú, szabad verseiben pedig nagyon is kimutathatóan lüktet a jambus. Igaz, nem hájasan, hanem szabad ritmusokkal.^[51] Ladányi ritmusai leginkább Az *apostolt* író Petőfi ritmusaira emlékeztetnek. Őnála is keveredik a jambikus és trocheikus sor, váratlan ütemek alakítják a verset szimultán ritmusúvá. Jelzésként írjunk egymás alá néhány Petőfi- és Ladányi-verssort:

Petőfi:

*Sötét a város, ráfeküdt az éj.
Más tájakon kalandoz a hold,
S a csillagok behunyták
Arany szemeiket.*

(Az apostol)

Ladányi:

*A szelek lágy hangokat suhogtak
roppanó gallyak mássalhangzói közt
merengve és elégiásan mászott a Hold
a városok tetőire ...*

(Torkomban sóhajokkal)

Petőfi:

*A lég olyan nyomasztó
A sóhajoktól s a penész szagától!
A nagy urak kutyái tán,
Amelyek jobb tanyához szoktanak,
Eldöglenének e helyen.*

(Az apostol)

Ladányi:

*Nincsen pénzem elutazni,
nincsen pénzem ittmaradni,
csak üldögelek sápadt papír előtt,
várva sorsom utószezonját,
és az Őszi Árleszállításon
elérhető örömeket.*

(Szemerkél az eső kint)

*

Ladányi három évvel a burzsoá restauráció kísérlete előtt halt meg. Úgy gondoljuk, hogy ennek az írásnak a végére leginkább utolsó kötete, a *Van időd* egyik kétsorosa kívánczik:

*Nem fojthatnak kétszer
ugyanazon folyóba.*

(Optimizmus)

1993. szeptember

Kis Yánu
= =

Talán még létezel,
de a füstös műhely már nem elég,
hogy felfigyeljen rád,
s ahhoz, hogy újra édeses legyél,
meg kell erőltetned a lámporot
az utcán.

Olajos tejszorból kipottyanó kölykeid
sorra jelentkeznek a divatos hülyék
röhögő gyülekezetébe:
értik a kor szavát.

Seduccid Volkswagenre lesnek,
tudják, hogy mit vár tőlük a világ.
Yeltravaid kopottak,
s a hatalomból jut is, marad is,
hisz a főjegző régi szakterintély
és bizni kell az ügy titornokokban.

Talán időnként
elűzeted rorsdi's öklödet,
talán még létezel,
hisz számontart egy-két tapshivatalt,
a nemzetgazdasági vállalat
és a stadionor jegyirodája.

Kutyák csak
= = =

Vau igaz hogy megalárkodom
s vau igaz hogy megalárnat
ám amin ma túlvezrok
nem lehetes til másnap-

mert holnap mikor visszales
bennem ki kushad egyre
már nem vigaszt: okot keres
az esir életemre

Mögöttem jönnek ebeim
rigdaltan é kopótan
veretem őket sehova
senkimien napjaimban

Ha üvöltünk a ház előtt
bent is sílnak: kutyák csak
Csontot dobna ki vagy követ
nem fontos az se másnap

Hisz holnap mikor visszales
bennem ki kushad egyre
nem vigaszt: magyarázatok
keres az életemre.

✱

Fohász
= =

mielőtt kiöregsem lázadásaimból
mivelhogy a fogatlan és szőrevesztett
oroszlán
nem kerül továbbtegyésítésre
szereplés elvölteni hölgyeim és uraim
egy hősi dalt az elégiát előtt az ön előtt
mikor luskos cipőben mossolgatva
halás sírval ászorgó a ^{lábajjamat} meleg előszobámban
egy hősi dalt kiváló tisztelettel
mert nem azért születtem hölgyeim és
hogy lágy ösimyolcasolat ^{uraim} sírjak a
amiktől elrekegyülnek a hivatalos-
ban a hivatalnokhoz
egy hősi dalt
mert a világ nincs kipárnázva elégsé
horpadásos és repedéssel ^{hivatalnokokkal} sebük kerülnet
és vérukból-gyűlt sárral
máfolgja be a repedéseket egy hősi dalt
mert megtöhdös a kiöregedett
gépirolámpás bepuderorított álmaiktól
a sivem oroszlán szerepe leumi nem
egy hősi dalt ^{háziimul}
és jöhet a halál
a temetési papírszalagokból!

Ladányi Mihály:

Katalinkának,
Leadvencéről

Ő volt

Ő volt a legnagyobb megint,
akit sok jámbor birka bámult,
s e birkák most azt bégetik
a hizott-lelkű idomárról:

ostort nem használt sohase,
lágyszava verte szét a nyáját.
S hogy néha nem volt széna se,
őt övezze ezért csodálat.

Az elhizott, álmos ürök
kolompolva rohannak körbe,
kétéégbeesve bégetik:
hova lett a jóság nyakörve?

Sok éhes bárány nézi őket,
szívükben farkasdüh lapít,
mert - álmukban - már annyi éve
az ígért rétet legelik.

1964. 11. 5.

Ladányi Pál
bácsi

JEGYZETEK

[1] E. Fehér Pál: *Ladányi halálára*, Népszabadság, 1986. szept. 24. Csibra István:

Csillagok kutyaláncon, Népszabadság, 1987. júl. 18. Simor András: *Ladányi nagyságáról*, Kritika, 1986. nov.; *Az előtörténet költője*, Ezredvég almanach, 1987; *Az igazi Ladányi*, A Szabadság, 1993. júl. 23. [\[vissza\]](#)

[2] D. Magyar Imre: *Profán biblia*, Könyvvilág, 1988. máj. Krebsz János: *Mivel és hogyan integessünk?* Hitel, 1991. júl. 24. [\[vissza\]](#)

[3] Bertha Bulcsu: *Írók műhelyében*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973. [\[vissza\]](#)

[4] *Tűz-tánc*, fiatal költők antológiája, Magvető Könyvkiadó, 1958. szerk.: Darázs Endre, Györe Imre, Imre Katalin; előszó: Imre Katalin. [\[vissza\]](#)

[5] Bóka László: *Egy új lírikus nemzedék, Könyvek, gondok* (válogatott tanulmányok és jegyzetek), Gondolat Könyvkiadó, 1966. [\[vissza\]](#)

[6] Bihari Sándor: *Levél a fiatal költők pécsi vitájáról*, Napjaink, 1963. márc. 8. Jelzésértékű írásról van szó, ezért is hivatkozom rá, mellőzve ezúttal más, a *Tűz-tánc*ról szóló írásokat, amelyek inkább egy Tűz-tánc-tanulmány forrásanyagául szolgálhatnak. [\[vissza\]](#)

[7] Garai Gábor: *Hitvallás és tépelődés*, Élet és Irodalom, 1961. nov. 11. [\[vissza\]](#)

[8] *Tűz-tánc, harminc év múltán (1958-1988)*, Zrínyi Kiadó, 1988. szerk.: Györe Imre, Imre Katalin, Jovánovics Miklós; előszó: Jovánovics Miklós. [\[vissza\]](#)

[9] Jovánovics Miklós: *Három évtized múltán*, Népszabadság, 1987. dec. 12. [\[vissza\]](#)

[10] Ladányi Mihály vallomása a *Tűz-tánc*ban szereplő versei előtt, 1958. [\[vissza\]](#)

[11] Sz. Pintér Mária: *Az út kezdetén, Ladányi nagykőrösi évei*, Az Arany János Társaság évkönyve, Nagykőrös, 1992. A nagykőrösi vers- és levéldézettek ebből a tanulmányból valók. [\[vissza\]](#)

[12] Simor András: *Utószó, Bejegyzések a családi bibliába*, Zrínyi Katonai Kiadó, 1988. *Súgások*, Ezredvég, 1989/1, 2. [\[vissza\]](#)

[13] Baranyi Ferenc: *Ladányi és legendái*, Magyar Ifjúság, 1972. márc. [\[vissza\]](#)

- [14] Bárdos László: *Jegyzetek Ladányi Mihályról*, Kortárs, 1973. nov. [\[vissza\]](#)
- [15] Bertha Bulcsú: *Írók műhelyében*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975. [\[vissza\]](#)
- [16] Bársony Éva: *Józan kocsmadalok, Beszélgetés Ladányi Mihállyal*, Esti Hírlap, 1970. júl. 2. [\[vissza\]](#)
- [17] Ladányi „negatív zseni”-ségének megértésére figyelmeztet Kabdebó Lóránt kritikája: *Föld! Föld!*, Magyar Hírlap, 1977. szept. 11. [\[vissza\]](#)
- [18] Illés László: *Ladányi Mihály: Öklök és tenyerek*, Kortárs, 1961. dec. [\[vissza\]](#)
- [19] E. Kovács Kálmán: *A társadalom peremén*, Napjaink, 1964. nov. [\[vissza\]](#)
- [20] Agárdi Péter: *Korok, arcok, irányok*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985. [\[vissza\]](#)
- [21] *A költő tanú a létezésében*, Ifjúsági Magazin, 1971. márc. [\[vissza\]](#)
- [22] Györe Imre: *Rendetlen dalocska Ladányi költőnek, Utazás*, Magvető, 1962. [\[vissza\]](#)
- [23] Ladányi Mihály: *Kiszeretés, Torkomban sóhajokkal*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980. [\[vissza\]](#)
- [24] Ladányi Mihály: *Tűnődve, Utánad kószálok*, Magvető, 1965. [\[vissza\]](#)
- [25] Bertha Bulcsu: *Írók műhelyében*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973. [\[vissza\]](#)
- [26] Ladányi Mihály: *Óda № nulla, Bejegyzések a családi bibliába*, Zrínyi Katonai Könyvkiadó, 1988. [\[vissza\]](#)
- [27] Megjelent a *Bejegyzések a családi bibliába* című kötetben. Kéziratban maradt fenn, cím nélkül. [\[vissza\]](#)
- [28] Fülep Lajos: *Ady éjszakái és éjszakája, Művészet és világnézet*, Magvető Könyvkiadó, 1976. [\[vissza\]](#)

- [29] Kabdebó Lóránt: *Ladányi Mihály: Se csillaga se holdja*, Kortárs, 1975. máj. [\[vissza\]](#)
- [30] Szilágyi Ákos: *Ladányi Mihály költészetéről*, Új Forrás, 1977. 1. sz. [\[vissza\]](#)
- [31] Ladányi Mihály: *Amerre jártam, Utánad kószálok*, Magvető, 1965. [\[vissza\]](#)
- [32] Millók Éva szóbeli közlése alapján. [\[vissza\]](#)
- [33] Tabák András szóbeli közlése alapján. Az említett Böbe igen tehetségesen rekonstruálta a belügy számára Tabák András Imre Katalinnál felolvasott abszurd elbeszéléseit is, amelyek részben 1990-ben jelentek meg *Fölöttünk Európa* címmel, Z-füzetek/13. [\[vissza\]](#)
- [34] Ladányi Mihály: *Ő volt*, Ezredvég, 1991. júl. [\[vissza\]](#)
- [35] Megjelent faksimile kiadásban 1990-ben, Simor András utószavával, Téka Könyvértékesítő Vállalat, felelős kiadó: Drucker Tibor. [\[vissza\]](#)
- [36] 1965 és 1968 között írja Ladányi *Nálunk a munka, Dal a motozásról, Dal a zsebről, A költő songja, A lány dala* című verseit, amelyek a Galabárdi Zoltánnal együtt tervezett musicalbe épültek volna be, ennek alapjául Galabárdi *Móres* című regénye szolgált volna. Galabárdi Zoltán is szilenciumot kapott, a musical megíratlan maradt. További adatok a *Bejegyzések a családi bibliába* című posztumusz kötet jegyzeteiben található. [\[vissza\]](#)
- [37] Ladányi Mihály: *Kutyák csak, Dobszóló*, Magvető, 1967. [\[vissza\]](#)
- [38] Rozsnyai Ervin szóbeli közlése alapján. [\[vissza\]](#)
- [39] Ladányi Mihály: *Lenin, Dobszóló*, Magvető, 1967. [\[vissza\]](#)
- [40] Ladányi Mihály: *Spirituálé, Dob szóló*, Magvető, 1967. [\[vissza\]](#)
- [41] Vasy Géza: *Seregek mögött*, Népszava, 1976, júl. 31. [\[vissza\]](#)

[42]

Hajdú Rafis: *Ladányi Mihály: Kedvesebb hazát*, Kortárs, 1972. jan. [\[vissza\]](#)

[43] Kabdebó Lóránt: *Föld! Föld!*, Magyar Hírlap, 1977. szept. 11. [\[vissza\]](#)

[44] Csibra István: *Ladányi Mihály: Van időd*, Kritika, 1986, febr. [\[vissza\]](#)

[45] József Attila: *Irodalom és szocializmus*, József Attila összes művei III. Akadémia Kiadó, 1958. [\[vissza\]](#)

[46] Uo. [\[vissza\]](#)

[47] Ladányi Mihály: *Amikor visz a szél valamerre, A túloldalon*, Magvető, 1967. [\[vissza\]](#)

[48] Ladányi Mihály: *Gyere vissza*, Zrínyi Katonai Kiadó, 1983. Az egykori tüz-
táncosok legnevesebbjeinek 12 könyvre tervezett válogatott köteteinek sorában – Győré
Imre és Garai Gábor gyűjteményes kötete után – harmadikként Ladányié került
kiadásra, de korántsem „simán”. 1982-ben benyújtott kéziratát – annyi –
aggályoskodás, ellenszenv és gáncsoskodás fogadta, hogyha a kiadó szépirodalmi
szerkesztőségének akkori vezetője, Zalka Miklós nem áll ki igen erélyesen a kiadás
mellett, a kötet aligha jelent volna meg. De igaz az is, hogy a kötet átütő sikere után
(az 5300 példány másfél hónap alatt elfogyott) a kiadó 1984-ben új kötet megírására
kérte fel Ladányit. A megkötött szerződésnek halála miatt nem tehetett eleget. (Tabák
András szóbeli közlése.) [\[vissza\]](#)

[49] Ladányi Mihály: *Falragasz, Van időd*, Magvető, 1985. [\[vissza\]](#)

[50] Szepes Erika: *Magyar költő – magyar vers*, Tevan Kiadó, 1990. [\[vissza\]](#)

[51] Ladányi Mihály: *Nekrológ, Van időd*, Magvető, 1985. [\[vissza\]](#)

ISBN 963-450-377-2

Kiadva 500 példányban.

Kiadta a szerző
